

Dr Slobodan Selinić

Naučni savetnik, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Republika Srbija

Email: slobodanselinic@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8685-889X

Beogradski komunisti i srpski akademici: reagovanje Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda na Memorandum SANU 1986.*

Apstrakt: U članku je opisano kako je Gradski komitet Saveza komunista Beograda reagovao na pojavljivanje u javnosti Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti 1986. godine, nedovršenog teksta u kome su srpski akademici opisali uzroke jugoslovenske krize i ponudili rešenja. Objasnjeno je i kako su akademici članovi Partije odgovorili na kritike i pritiske partijskog vrha.

Ključne reči: Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU), Memorandum, 1986, Gradski komitet Saveza komunista Beograda

Poslednju deceniju jugoslovenske istorije obeležili su ekonomska kriza, suočavanje sa velikim spoljnim dugom, sve snažnije i organizovanije delovanje opozicionih grupa, pad autoriteta i ugleda Saveza komunista, zategnuti međunacionalni odnosi posle albanskog nasilja na Kosovu aprila 1981. i politička kriza, čije je najvažnije pitanje bio položaj Srbije u federaciji prema Ustavu iz 1974. Od kraja sedamdesetih ili početka osamdesetih godina rukovodstvo Socijalističke Republike Srbije neuspešno je pokušavalo da reši tri ključna problema: neravnopravan položaj Srbije koja je Ustavom iz 1974. jedina bila podeljena u tri dela bez mogućnosti republike da ostvaruje nadležnosti na celoj svojoj teritoriji; višegodišnje materijalno zaostajanje za jugoslovenskim prosekom; višedecenijsko stradanje Srba na Kosovu i Metohiji, izloženih albanskom nasilju.¹

* Članak je nastao kao rezultat rada u Institutu za noviju istoriju Srbije koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada Instituta za noviju istoriju Srbije u 2025. godini br. 451-03-136/2025-03/200016 od 4. 2. 2025.

¹ Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti*, III, *Srbija u Jugoslaviji* (Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti (granak u Novom Sadu), „Beseda“, izdavačka ustanova pravoslavne eparhije Bačke i Društvo historičara južnobackog i sremskog okruga, 2011); Branko, Petronović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988* (Beograd: Nolit, 1988) III; Kosta Nikolić, *Jedna izgubljena istorija*

Memorandum SANU

U jeku opšte jugoslovenske krize u *Včernjim novostima* su 24. i 25. septembra 1986. objavljeni tekstovi „Ponuda beznađa“ i „I AVNOJ je ‘lažiran’“ koje je potpisao Aleksandar Đukanović. Tvrdio je da je Beogradom „šetao“ prednacrt Memoranduma SANU o stanju u jugoslovenskom društvu i da se radilo o „otvorenom nacionalističkom i antikomunističkom programu“. Optužio je autore teksta da su pozivali na „bratoubilaštvo i novo prolivanje krvi“.²

Tako je jugoslovenska javnost saznala da SANU piše dokument o jugoslovenskoj krizi i načinima za izlazak iz nje.

Rad na Memorandumu nije bio tajan. On je bio posledica zvanične odluke SANU. O tome su bili upoznati i tadašnji državni i partijski rukovodioci. Proces je započeo još maja 1985. kada je Skupština SANU odlučila da u formi memoranduma istakne najvažnije društvene, političke, ekonomske, kulturne, socijalne i naučne probleme tadašnjeg društva. Da bi se to ostvarilo, Predsedništvo SANU je u junu imenovalo poseban odbor (komisiju) za pripremu tog dokumenta. U odboru je bilo 16 akademika na čelu sa predsednikom Dušanom Kanazirom i potpredsednikom Antonijem Isakovićem.³

Memorandum je bio mešavina nacionalnog i demokratskog odgovora na jugoslovensku krizu i neravnopravan položaj Srbije prema Ustavu iz 1974. Bilo je očigledno da je tekst bio nedovršen, da ga je pisalo više ljudi iz različitih oblasti nauke i da su ga pisali ljudi zabrinuti za sudbinu jugoslovenske države i ogorčeni dubinom jugoslovenske krize, teškim položajem Srbije prema Ustavu iz 1974. i stradanjem Srba na Kosovu i Metohiji, ali i ukidanjem njihovih nacionalnih i političkih prava u Hrvatskoj. Bio je jugoslovenski i antititoistički dokument koji je u demokratizaciji društva video preduslov za izlazak iz krize. Ukazivao je na krizu socijalističkog samoupravnog sistema, ozbiljnost ekonomske krize čiji su koreni uočavani još u šezdesetim godinama, razbijanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta po diktatu republičkih političkih vrhova, pretvaranje jugoslovenske zajednice iz federacije u nefunkcionalnu konfederaciju uz afirmaciju republičkih i pokrajinskih državnosti i nestajanje saveznih funkcija, nepovoljan materijalni položaj Srbije, zapostavljanje nacional-

– *Srbija u 20. veku* (Beograd: Službeni glasnik, 2017); Petar Ristanović, *Kosovsko pitanje 1974–1989* (Novi Sad: Prometej, Beograd: Informatika, 2019); Petar Ristanović, *ILuzija moћи. Srpski kritički intelektualci i komunistički režim* (Beograd: Fondacija Aleksandar Nevski, ИП Принцип, 2020); Небојша Владисављевић, *Антибуржаска револуција* (Beograd: Архипелаг, 2020); Сlobодан Бјелница, *Спорови око аутономије Војводине, књ. 2, 1974–1988* (Beograd: Службени гласник, 2021); Дејан Јовић, *Југославија – држава која је одумрла. Успон, криза и пад Четврте Југославије (1974.–1990.)* (Zagreb: Prometej, Beograd: Samizdat B92, 2003); Сlobодан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића* (Beograd: Институт за новију историју Србије 2021); Сlobодан Селинић, *Југославија и Запад 1980–1983. Склоњени дуг и унутрашња криза* (Beograd: Институт за новију историју Србије, 2024).

² Александар Ђукановић, „Понуда безнађа“, *Вечерње новости*, 24. септембар 1986, 2; Александар Ђукановић, „И АВНОЈ је ‘лажран’“, *Вечерње новости*, 26. 9. 1986, 2.

³ Коста Михаиловић, Василије Крстић, „*Меморандум САНУ*“ *после тридесет година* (Beograd: Новости, 2017); Vera Gavrilović, *Gojko Nikoliš – život i delo* (Beograd: Fond Milice Mihaila Obrenovića, 1998), 98.

nih interesa srpskog naroda u Jugoslaviji i stradanje Srba na Kosovu i Metohiji. Oštro je kritikovan Savez komunista kao organizacija koja „živi od revolucionarne rente“, koja je srasla sa državom i izgubila demokratski potencijal. Za pisce Memoranduma Savez komunista se od revolucionarnog pokreta pretvorio u partiju poretka. Memorandum je upozoravao na dubinu moralne krize koja je bila posledica ideološke krize i odstupanja od proklamovanih socijalističkih načela. Kao njene manifestacije pomenuti su nasrtaji na društvenu imovinu, krađe, nepotizam, korupcija i drugo. Srpski akademici su pitali: „Šta se desilo s projektom izgradnje novog društva za koje su pale tolike žrtve? Gde se mi danas nalazimo u odnosu na modernu evropsku civilizaciju?“. Da su Ustav iz 1974. videli kao loš, prevaziđen i jedan od uzroka zla, vidi se iz zaključka pisaca da je bez njegove promene nemoguće rešiti nijedan problem društva i zaustaviti dezintegraciju države. Memorandum je za „prvi uslov našeg preobražaja i preporoda“ označio „demokratsku mobilizaciju celokupnih umnih i moralnih snaga naroda“. Poseban deo je bio posvećen Srbiji i srpskom narodu i uočeno je da su oni bili suočeni sa tri velika problema: zaostajanje razvoja privrede Srbije; položaj Srbije u federaciji i odnos sa pokrajinama; težak položaj Srba na Kosovu i Metohiji za koje je rečeno da su bili izloženi genocidu. Izneti su podaci o diskriminaciji kojoj su Srbi bili izloženi u Hrvatskoj (asimilaciona politika, zabrana srpskih udruženja i kulturnih ustanova, smanjivanje broja Srba, iseljavanje u druge delove zemlje, nametanje hrvatskog jezika za službeni itd.). Memorandum je ekonomsku, kulturnu i političku diskriminaciju Srba video kao posledicu politike „Slaba Srbija – jaka Jugoslavija“, a krivce je video u Josipu Brozu Titu i Edvardu Kardelju, koaliciji Slovenije i Hrvatske, ali i u srpskim komunistima kojima je na teret stavljeno pristajanje na podređen položaj u jugoslovenskoj komunističkoj partiji.⁴

To nije bilo prvi put u socijalističkoj Jugoslaviji da se u javnosti, neznano kako, pojavio nedovršen ili zvanično neusvojen tekst jedne srpske nacionalne institucije, praćen snažnom kampanjom osude i teksta i autora. Slično se desilo aprila 1967. kada je grupa od četrdesetak pisaca predložila Udruženju književnika Srbije „Predlog za razmišljanje“ kao odgovor na „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“. Iako „Predlog“ nije zvanično usvojen već je o njemu tek trebalo razgovarati, on je dospao u javnost bez volje autora koji su mesecima izloženi poruzi i optužbama da su srpski nacionalisti i šovinisti. Istorija se ponovila u septembru 1986. Ovoga puta je tekst pisan u SANU, bio je nedovršen i neusvojen, ali se pojavio u javnosti praćen snažnom kampanjom osuda za srpski nacionalizam i šovinizam i razbijanje Jugoslavije. Postojale su i razlike u odnosu na 1967. godinu. Tada je tekstu srpskih pisaca prethodila hrvatska deklaracija kao celovit i zvaničan dokument koji su usvojile najvažnije hrvatske institucije nauke i kulture. Devetnaest godina kasnije je srpski nedovršeni tekst prethodio slovenačkom nacionalnom programu koji je bio izrazito antijugoslovenski, za razliku od Memoranduma koji je rešavanje srpskog pitanja video u jugoslovenskim okvirima. Hrvatski tekst iz 1967. i slovenački iz 1986. su objavljeni u štampi voljom autora kao celoviti programi i stavovi, dok su srpski tekstovi oba puta procurili u javnost nedovršeni, zvanično neusvojeni i verovatno protiv volje pisaca.

⁴ К. Михайлович, В. Крстић, *н. д.*; Архив Југославије (АЈ), фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

Memorandum je politički osuđen kao nacionalistički dokument. To je bio stav svih istaknutih srpskih političara. U javnosti se napadima na SANU i njen tekst najviše eksponirao Ivan Stambolić, koji je tek koji mesec ranije funkciju predsednika Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (CK SKS) zamenio funkcijom predsednika Predsedništva Srbije. Stambolić o Srpskoj akademiji nauka i umetnosti ionako nije imao visoko mišljenje. Znao je da Akademija radi na pripremi dokumenta o krizi u društvu i odgovorima na nju i nije bio protivan tom poslu. O tome ga je obavestio akademik Dušan Kanazir. Slične informacije su i njegovi saradnici dobili od Antonija Isakovića.⁵

U napadima na Memorandum Stambolić je bio veoma oštar. U govoru na Beogradskom univerzitetu 30. oktobra 1986. rekao je da je taj tekst „in memoriam“ za Jugoslaviju, Srbiju, socijalizam, samoupravljanje, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo. To je za njega bila „stara šovinistička briga za sudbinu srpstva sa već poznatom formulom da su Srbi pobednici u ratovima a gubitnici u miru“ i prva celovita optužnica ne samo protiv rukovodstva i politike SK, već protiv celog društvenog sistema. U Memorandumu je video zahtev za „Velikom Srbijom“, a njegove autore optuživao da žele da ispod Jugoslavije izvale „avnojevski kamen“ koji je ugrađen u temelje jugoslovenske višenacionalne zajednice. Taj tekst je napao kao retrogradan i reakcionaran i izraz nepoverenja prema Jugoslaviji. Njegovim tvorcima je pripisivao da istorijske interese Srba ne vide u bratstvu, slozi i saradnji sa ostalim narodima već u svađama sa njima.⁶

Retoriku je još zaoštrio kada je pobeđen na Osmoj sednici CK SKS 1987. i kada je nestala jugoslovenska država nekoliko godina kasnije. Pokušavajući da dokaže da je Memorandum bio izvor svih zala u Jugoslaviji i da ga je kao svoj program prihvatilo Miloševićevo rukovodstvo, tvrdio je da je on u Memorandumu video „manifest nacionalizma“, a Milošević „jevanđelje“.⁷

Prvi deo te tvrdnje je bio tačan, jer ga je Stambolić zaista tako doživeo, ali drugi nije. Milošević je prema Memorandumu imao isti odnos i smatrao ga je nacionalističkim, ali se u javnosti manje eksponirao napadima na njega. To što je na internim sastancima o Memorandumu govorio veoma oštro, a nije ga osuđivao u javnosti, Stambolić je žestoko zamerao Miloševiću. Pokazalo se, međutim, da se radilo o političkoj taktici. Internim napadima na Memorandum Milošević je održao partijsku naklonost, a izbegavanjem eksponiranja u javnosti nije navukao na sebe gnev srpske intelektualne elite. Uostalom, Stambolić je bio i pozvaniji od Miloševića da napadne Memorandum, jer je u njemu bilo mnoštvo podataka i stavova koje je i sam godinama zastupao u borbi za ravnopravan položaj Srbije u federaciji. Pošto su ti podaci izneti javno, van zatvorenih vrata sastanaka partijskih i državnih tela čiji su članovi iz drugih republika i pokrajina više puta upravo od Stambolića slušali slične argumente, on je pojavu tog dokumenta sa potpisom onih na koje je lepljena etiketa srpskih nacionalista, morao da doživi kao veliku političku opasnost za sebe. Udarajući po njima, branio je svoju političku karijeru, ali i partijski monopol na rešavanje krize.

Svestan da je u tekstu bilo mnogo stavova, zaključaka i pitanja koja je i sam godinama iznosio priznavao je da je Memorandum polazio od živih i stvarnih pro-

⁵ Слoбoдaн Сeлинић, *Стамбoлић: мoћ, издaja, тpaгeдиja* (Бeoгpaд: Vukotić media, 2025), 92.

⁶ „Стaрa шoвинистичкa бpигa“, *Бoрбa*, 31. 10. 1986, 3.

⁷ Ivan Stambolić, *Koren zla*, priređivač Latinka Perović (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002), 128.

blema, ali da je nudio pogrešna rešenja. Tačnije, da je argumentacija, nesporna sama po sebi, upotrebljena „kao municija za raspirivanje mržnje i osvetoljublja u srpskom narodu prema drugima“.⁸

Konačno, Stambolić je veoma nategnutom i netačnom tvrdnjom piscima prokazanog teksta zamerao čak i to što je on mimo njihovog znanja objavljen: „Inspiratori i pisci tog nacionalističkog testameta igrali su se žmurke sa javnošću da bi izbegli kritike. Proglasili su ga nepostojećim samo zato da bi mogli vršljati na vrlo postojeći način“.⁹

Stambolić nije želeo da odstupi od direktnog sudara sa Akademijom, pa je krajem oktobra na sastanku sa njenom delegacijom, koju je predvodio predsednik akademik Dušan Kanazir, zahtevao da Akademija osudi Memorandum u skladu sa partijskim ocenama i da potpredsednik Antonije Isaković, koga je uz Čosića najviše sumnjičio da je stajao iza teksta, podnese ostavku.

Da je, ipak, Milošević bolje od Stambolića procenio da su male šanse da vlast izađe kao pobednik iz čeonog sudara sa Akademijom i da joj u uslovima mnogih drugih gorućih problema nije potreban još i taj front, pokazala je Skupština SANU održana 18. decembra 1986. godine. Akademici Vasa Čubrilović i Pavle Savić su se ogradili od Memoranduma, ali velika većina učesnika nije, već je osudila ocene SK o Memorandumu i način na koji je nedovršen tekst objavljen. Posle burne rasprave tajnim glasanjem je data podrška Izvršnom odboru i Predsedništvu SANU. Predloženo je da Predsedništvo nađe način da posao na izradi Memoranduma bude doveden do kraja i da i dalje saraduje sa drugim jugoslovenskim akademijama na rešavanju suštinskih problema jugoslovenske zajednice. Iskazano je neslaganje sa načinom na koji je Memorandum tumačen u javnosti, pa je od Predsedništva traženo da ispita odgovornost onih koji su omogućili da nedovršen tekst dospe u javnost. Skupština je iskazala i spremnost da Akademija prevaziđe poteškoće i nesporazume u odnosima sa društveno-političkim institucijama.¹⁰

Akademija je odolela Stambolićevim pritiscima i nije osudila Memorandum već vlast koja ga je kritikovala i one koji su ga ukrali i nezavršenog objavili. Takav ishod bio je veliki Stambolićev poraz u javnom sudaru sa Akademijom.

Posle obelodanjivanja postojanja Memoranduma, na stranicama štampe su se nizali napadi novinara, političara i intelektualaca na Memorandum i Akademiju.

Ljiljana Bulatović je zamerila SANU što u brošuri objavljenoj povodom stogodišnjice postojanja nije navela Tita i Kardelja među ličnostima od značaja za istoriju Akademije. Pisala je da je Tito bio jedini počasni član, a Kardelj od 1959. redovni član. To je dovela u vezu sa „zloglasnim“ Memorandumom u kome su Tito i Kardelj optuženi za „nedaće i nevolje srpskog naroda u proteklih pola veka!“. Pitala se da li je to „brisanje“ urađeno smišljeno, kako bi bila prećutana dva „za života visoko poštovana i slavljena člana, koja su svojim revolucionarnim delom temeljno doprinela visokoj ceni srpske i jugoslovenske politike, nauke i kulture?“¹¹

⁸ Ivan Stambolić, *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića* (Beograd: Radio B92, 1995), 128.

⁹ I. Stambolić, *Put u bespuće...*, 124.

¹⁰ П. Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*; V. Gavrilović, *n. d.*, 98, 99.

¹¹ Љиљана Булатовић, „Чудна нека подударност“, *Борба*, 21. 10. 1986, 13.

Među najoštrijim napadima na Memorandum na stranicama štampe bile su reči akademika Pavla Savića. Kritikovani tekst je nazvao „tempiranom bombom“ koja je Akademiji „podmetnuta“. Za pojavljivanje u javnosti nedovršenog teksta je optužio njegove autore: tvrdio je da su znali da Predsedništvo SANU taj tekst ne bi usvojilo, pa su ga „proturili u javnost“. Odbacio je stavove iz Memoranduma da Srbija nije bila zastupljena na zasedanju AVNOJ-a. Nepominjanje Tita i Kardelja u publikaciji povodom sto godina postojanja Akademije je za njega bila „najordinarnija svinjarija“. Pisao je: „moje je najintimnije, najpotpunije, najdublje uverenje da nas ne bi bilo da nije bilo heroizma ovog naroda, Komunističke partije i Tita na njenom čelu. Mnogi su ćutali kada je taj džin bio živ, a sada su počeli da unovčuju svoj ‘prilog’ narodnooslobodilačkoj borbi. To nije nauka. To je ratno profiterstvo“.¹²

Mnogo blaži nije bio ni Oskar Davičo koji je na književnom susretu „Zoja Dizdarević“ u Fojnici optužio SANU da nije naučna i umetnička ustanova već „leglo šovinizma“. Meta teških optužbi je najviše bio Antonije Isaković: „To kažem javno, misleći pri tom na Antonija Iskovića i njegovo društvo“. Tom „društvu“ je, očito aludirajući na konstataciju Memoranduma da Srbija nije bila zastupljena na zasedanju AVNOJ-a, postavio pitanje: „Ko su za njih predstavnici Srbije, da li možda dražinovci, ljotićeveci?“.¹³

Mladen Maloča je u Memorandumu našao „gotovo doslovce nanizane sve teme srpskog nacionalizma“ i „katastrofalnu sliku Jugoslavije i Srbije u njoj“.¹⁴

Kad god bi u socijalističkoj Jugoslaviji srpski intelektualci iskazali zabrinutost za položaj Srba u Hrvatskoj za vlast je bilo preporučljivo da im se odupru sami Srbi iz Hrvatske, tj. njihovi politički ili intelektualni prvaci. Tako je bilo i ovoga puta. Na zboru u Čaglicu kod Lipika Dušan Čalić, član CK SK Hrvatske, govorio je o „silovitom napadu iz redova velikosrpskih šovinista na temelje SFRJ, kao federativne državne zajednice ravnopravnih naroda (...) Ono što meni posebno smeta u toj kritici (...) jeste tobožnja zabrinutost nad sudbinom nas Srba u SR Hrvatskoj“. Priznao je da su postojali problemi sa kojima su se njegovi sunarodnici u Hrvatskoj suočavali (jezik, pismo, ekonomska pitanja, književnost, kultura, očuvanje spomenika kulture i demografska kretanja) i da je u prošlosti bilo i „štetnih odluka po život Srba u Hrvatskoj“, ali je te odluke uglavnom vezao samo za period MASPOK-a. Ključna poruka koju je poslao bila je: „mi Srbi u SR Hrvatskoj deo smo srpskog naroda i po toj osnovi vezani smo s njegovom sudbinom, ali mi živimo u SR Hrvatskoj i kao građani te republike delimo sudbinu hrvatskog naroda i drugih koji žive u toj republici“.¹⁵

Rukovodstvo SANU nije pognulo glavu pred napadima. Tražeći način da odbrane Akademiju najlakše im je bilo da se pozovu na to što je objavljen nedovršen dokument koji nije zvanično razmatran u telima ustanove. Član Predsedništva Gradskog komiteta (GK) SK Beograda Dušan Mitević je svedočio da je istog dana kada su *Novosti* objavile tekst o Memorandumu tražio od predsednika aktiva komunista

¹² „Профитерство, а не наука“, *Борба*, 27. 10. 1986, 3.

¹³ „Академска сахрана самоуправљања“, *Борба*, 2. 10. 1986, 13; М. Дурин, „Деобе писаца“, *Политика*, 27. 9. 1986, 6.

¹⁴ „Академици и политика“, *Борба*, 4. 11. 1986, 13.

¹⁵ Р. Стевић, „Увек је неко други крив“, *Борба*, 29. 9. 1986, 3.

članova SANU akademika Miloša Macure sporni dokument, ali je on „i sam iznenađen da se tako što moglo pojaviti u novinama“ odgovorio da „tekst ne može dati jer ga nisu usvojili organi Akademije i, po njima, tekst i faktički i pravno ne postoji“.¹⁶ *Politika ekspres* je 25. septembra 1986. objavila izjavu akademika Macure koja je bila u istom duhu – rekao je da je šokiran da su objavljeni delovi teksta koji je bio u procesu stvaranja i da se o njemu „daju gadne insinucije na račun SANU“. Dodao je da se „o tekstu na osnovu sirovog materijala iza koga niko zvanično ne stoji ne može suditi. To bi bilo kao da književniku koji svoja dela piše u sedam verzija uzmete drugu i na osnovu nje sudite o vrednosti njegovog dela“. Završio je porukom da je „naša obaveza kao naučnika da saopštimo naša naučna saznanja makar bile to i bolne istine o savremenom trenutku našeg društva, jer smo duboko zabrinuti“.¹⁷ Dan kasnije je *Politika* objavila izjavu predsednika SANU akademika Dušana Kanazira da ne želi da se izjašnjava pre sastanka Predsedništva Akademije. Generalni sekretar SANU akademik Dejan Medaković je kratko, ali veoma kritički komentarisao pojavljivanje nedovršenog teksta u javnosti: „Neshvatljivo je da materijal na kome se ovlašćeno radi – neovlašćeno stigne u javnost“. Ipak, uveravao je da će komisija nastaviti obradu zadate teme.¹⁸ Potpredsednik SANU i rukovodilac Komisije Antonije Isaković je pismom skrenuo pažnju *Večernjim novostima* da je Skupština SANU u maju 1985. odlučila da Akademija sačini dokument o društvenom stanju u zemlji i nacionalnim odnosima u jugoslovenskoj federaciji i da se taj dnevni list, došavši do jedne verzije teksta, služio „metodom Votergejta“. Način na koji je list došao do radne verzije dokumenta nazvao je „do sada nečuvenim za naše prilike“: „izvršena je doslovna krađa hartija za internu upotrebu, kao što se čini prepad na poštu, pretres vozova ili prislušivanje razgovora“.¹⁹

Gradski komitet Beograda i Memorandum SANU

Kako je Memorandum nastao u Beogradu, osim republičkih vlasti njega je najpre morao da osudi Gradski komitet Beograda, koji je u partijskoj hijerarhiji bio zadužen za suzbijanje politički i ideološki nepoželjnih pojava u glavnom gradu. Na njegovom čelu se nalazio Dragiša Buca Pavlović, pouzdani kadar predsednika Srbije Ivana Stambolića. Oštra osuda onoga što su smatrali za srpski nacionalizam bila im je jedan od najuočljivijih zajedničkih političkih imenitelja. Pavlović je o tekstu srpskih akademika mislio isto što i njegov stariji partijski drug.

Gradski komitet je nastojao da osudu Memoranduma izdejtstvuje od komunističkih članova SANU. Takođe, pošto bi tekst bio osuđen, preko komunističkih članova u SANU je trebalo delovati da tekst Memoranduma bude kasnije, u konačnoj formi, upodobljen partijskim zahtevima.

¹⁶ Istorijiski arhiv Beograda (IAB), fond 865, SKS, Organizacija SK Beograda, Gradski komitet (GK) Beograd, Predsedništvo, 1986, Materijali sa sednice Predsedništva GK 1986, P 15. 10. 1986, Neautorizovane magnetofonske beleške sa 10. sednice Predsedništva GK, 15. 10. 1986.

¹⁷ Љиљана Булатовић, „Ми не крчмимо науку“, *Политика експрес*, 25. 9. 1986, 2.

¹⁸ Б. Џунов, „Чека се седница Председништва“, *Политика*, 26. 9. 1986, 12.

¹⁹ „Лажна узбуна јавности“, *Вечерње новости*, 27. 9. 1986, 2; „Академска сахрана самоуправљања“, *Борба*, 2. 10. 1986, 13.

Zato je 14. oktobra, na traženje Dragiše Pavlovića, održan sastanak Aktiva komunista članova SANU. Iz političkog oportunitizma Gradski komitet je odlučio da sastanak sa komunistima akademikima ne održi u partijskim već u akademijinim prostorijama. Problem nedostupnosti teksta Memoranduma je rešen tako što je akademik Macura omogućio članovima Aktiva da u njegovoj ili nekoj drugoj kancelariji u SANU pročitaju tekst. Partija se, ipak, postarala da otkloni sve dileme „ima teksta – nema teksta“, pa je Pavlović dobio tekst od urednika *Novosti*, te su članovi GK poneli više primeraka na sastanak kako bi ga učinili dostupnim i onima koji ga nisu do tada pročitali.²⁰

Partijsku volju nije, međutim, bilo lako sprovesti. Akademici komunisti su na sastanku jednodušno iskazali nezadovoljstvo što se nedovršen tekst Memoranduma pojavio u javnosti pre usvajanja u telima SANU. Članovi GK su delimično uvažili kritiku, ali su tražili da predmet rasprave bude ta radna verzija, a ne štampa. U ime Gradskog komiteta Dragiša Pavlović i Dušan Mitević su izneli konkretne primedbe na tekst. Prva se odnosila na to što je u Memorandumu više puta istican neravno-pravan položaj Srbije u federaciji, da je ekonomski zaostajala i bila pravno nedovršena država, da je položaj srpskog naroda bio još teži, jer jedini nije imao državu iako se za nju žrtvovao u dva svetska rata i živeo je rasturen u više republika i politički, etnički i kulturno dezintegriran. Kritikovali su i tvrdnju da su Srbija i Srbi u takav položaj dovedeni politikom KPJ i SKJ koja je kulminirala Ustavom iz 1974. i koja je vođena pod uticajem Kominterne. Za članove GK je to značilo da su se Srbi „mal-tene nalazili u sličnom ili gorem položaju od palestinskog naroda“. Zatim, Memorandum je napadan da je sadržao „veoma oštre ocene o drugima a naročito o Sloveniji i Hrvatskoj sa puno izražavanja netrpeljivosti prema ovim republikama“. Osuđen je negativan stav o Titu i Kardelju. Pavlović je podsetio akademike da su njih dvojica bili članovi SANU. Partija se nije slagala ni sa negativnim stavom prema odlukama AVNOJ-a i kritikama na račun rukovodstva zemlje. Memorandum je kritikovan i zbog načina na koji je pisano o Kosovu, jer se Gradski komitet nije slagao da pokrajina bude „srpska postojbina“.²¹

Posle šestočasovne diskusije Aktiv je usvojio zaključke koji su bili veoma blaga kritika Memoranduma. On je nazvan „tobožnjim“ i odmah je iskazano „ogorčenje“ zbog tekstova u *Novostima* koji su opisani kao „neosnovani i zlonamerni“. Istaknuto je da je materijal na kome je radila komisija SANU izašao u javnost protiv volje komisije i Akademije i da je zloupotrebljen. Dodato je da je tekst bio u „pripremljenoj fazi rada“, da je komisija već dobila veliki broj primedbi, da je odlučeno da se neki delovi zamene i izbace stavovi „koji nisu potkrepljeni naučnim činjenicama“ i da tekst koji je „neovlašćeno prodro u javnost“ nije dobio podršku Komisije. Aktiv je zaključio da takav tekst nije imao ni njegovu podršku i to je jedini deo zaključka koji se mogao smatrati stvarnom kritikom Memoranduma. Traženo je i da SANU nastavi da se bavi naučnim i društvenim problemima i okonča rad na tekstu memoranduma.²²

²⁰ IAB, 865, 1986, Materijali sa sednica Predsedništva GK, 1986, P 15. 10. 1986, Neautorizovane magnetofonske beleške sa 10. sednice Predsedništva GK, 15. 10. 1986.

²¹ IAB, 865, Materijali sa sednica Predsedništva GK, 1986, P 15. 10. 1986.

²² Isto.

Dakle, Partija se morala zadovoljiti kratkim ograđivanjem akademika partijaca od Memoranduma i njihovim mnogo oštrijim osudama objavljivanja nedovršenog teksta i napada na SANU i Memorandum u štampi. Bez ijedne negativne kvalifikacije nacrtu Memoranduma, posebno bez optužbe za nacionalizam.

Ovaj sastanak bio je samo priprema za napad na Memorandum u Gradskom komitetu. Dan posle sastanka aktiva komunista članova SANU održana je 15. oktobra i sednica Predsedništva GK, što je bilo prvo zvanično oglašavanje beogradske partijske organizacije o Memorandumu.

Predsedništvo GK je podržalo zaključke aktiva komunista članova SANU i odbacivanje „radne verzije tzv. Memoranduma“. Ocenilo je da je stavovima aktiva SK onemogućeno da se pod imenom SANU izda Memorandum „čiji su prilaz, koncepcija i objektivno značenje u korenu suprotstavljeni osnovnim opredeljenjima socijalističkog samoupravnog društva i Saveza komunista. Na ovoj neprihvatljivoj platformi zastupa se mnogo neodrživih stavova. Oni idu od konzervativne okrenutosti unazad, preko zagovaranja etatizma i birokratskog centralizma do nacionalističkog tretiranja istorije i položaja srpskog naroda u okviru jugoslovenske federacije, optuživanja drugih republika i pokrajina, a naročito Slovenije i Hrvatske za navodnu dominaciju na štetu Srbije kao i sumnjičenja dve velike istorijske ličnosti Jugoslavije“. Članovi SK su obavezani da se u organima SANU zalažu da rad nove komisije bude zasnovan „na naučnim saznanjima koja odgovaraju karakteru, funkciji i ugledu SANU“. GK je od komunista u SANU zahtevao i da se „izbore protiv svih idejnih osnova, pojava i tendencija koje su izražene i na koje se oslanja tzv. „Memorandum“, pa je u tom smislu akademikima sa partijskom knjižicom u formi direktive poručeno: „Komunisti moraju polaziti od toga da obavljenom raspravom i Zaključcima Aktiva nisu otklonjene mogućnosti nacionalističkih pojava i tendencija u SANU, u Beogradu i Srbiji. Dužnost je članova SK da vode dalju, doslednu i energičnu idejno-političku akciju na razobličavanju i savladavanju koncepcija i teza suprotnih Programu SKJ i osnovnim opredeljenjima XII Kongresa SKJ i X Kongresa SK Srbije“. ²³

Ovi stavovi su usvojeni posle diskusije kojoj su prisustvovali i akademici Ljubiša Rakić i Ivan Maksimović.

Njih dvojica su izbegli „posipanje pepelom“, držali su se stava da je tekst Memoranduma bio samo nedovršen nacrt na koji je već uloženo mnogo amandmana, da procedura usvajanja Memoranduma nije bila dovršena u SANU i kritikovali su što se takav tekst pojavio u štampi i što je Akademija bila izložena kampanji osuda.

Beogradski partijski vrh je, sa druge strane, kritikovao delove teksta sa kojima se nije slagao, ali su partijski predstavnici upadljivo izbegavali teške kvalifikacije i frontalni sukob sa Akademijom. Bilo je jasno da je Partija ušla u bitku koju ne može da dobije.

Uvodno izlaganje je imao Dušan Mitević koji je prepričao stavove koje su on i Pavlović zastupali na sednici Aktiva. Detaljnije je govorio o nekim temama, a osnovna poruka je bila da je Memorandumom „uska grupa nosilaca opozicionog i nacionalističkog mišljenja u Akademiji pokušala da za svoje svrhe izmanipuliše celu Akademiju“. Kritike na račun Slovenije i Hrvatske je osporavao tvrdnjom da je uvek

²³ Isto.

bilo problema u odnosima među republikama, ali da je suština tih odnosa bila u „traženju zajedničkih rešenja i visoke svesti uzajamne povezanosti i zajedničkoj sudbini i borbi“. Napade u nacrtu Memoranduma na Tita i Kardelja je odbijao rečima da se radilo o „velikoj ličnosti naše borbe i istorije (...) ličnostima prihvaćenim u celoj zemlji, o ličnostima vrlo popularnim i u Srbiji i u srpskom narodu“. Mitević je branio odluke AVNOJ-a. Ponovio je zalaganje srpske partije za promene ustava i Zakona o udruženom radu, ali je na njih gledao samo kao na „proces ostvarivanja i produbljivanja odluka i principa AVNOJ-a, tj. kao na politiku ravnopravnosti naroda i narodnosti i bratstva i jedinstva u našoj zemlji“. Mitević se nije protivio kritikama na račun rukovodstva zemlje, ali je bio protiv „paušalnog javnog šamaranja“ Saveza komunista koje doprinosi „dešparaciji“ i služi „snagama koje su protiv samoupravnih i socijalističkih opcija“. Nije delio pristup kosovskom pitanju iznet na stranicama nacarta Memoranduma. Tvrdio je da je bilo pozitivnih pomaka u rešavanju krize i da se problem mora rešavati demokratski „u okviru našeg samoupravnog i ustavnog koncepta“.²⁴

Već iz prvih reči akademika Ljubiše Rakića da „smo sada dovedeni u situaciju da diskutujemo o jednom dokumentu koji ni po mišljenju Akademije, ni po mišljenju Saveza komunista Akademije ni njegovih organa (...) nije dokument iza koga stoji jedno određeno telo“ bilo je jasno da će više kritike usmeriti na zakulisno objavljivanje spornog teksta nego na njegov sadržaj. Štaviše, objavljivanje nacarta je smatrao „teškom političkom diverzijom i paklenim planom da se diskredituje Srpska akademija nauka a i da se diskredituje i Srbija i Savez komunista Srbije“. Memorandum je nazvao „fantomskim dokumentom“ o kome je Savezu komunista „nametnuta“ rasprava. Osudio je „prilično golo etiketiranje“ kojim je SANU izložena u štampi zbog „istrgnutih pasusa jednog teksta“ iza koga nije stajala Akademija. Pitao se „zašto mi sada moramo da insistiramo baš na toj prvoj verziji, koja nema zaista, ne samo vrednost dokumenta nego ni vrednost nacarta“. Rakić je opisao istorijat rada na Memorandumu i pravdao ga dubokom zabrinutošću zbog teške krize u kojoj je država bila („Idea dokumenta bila je da ukaže na elemente krize i da pomogne u pronalaženju izlaza iz krize“). Nacrt je nazvao „neobaveznim tekstom“ u kome su autori dali oduška „emocionalnom naboju“ i uveravao da SANU ne bi dozvolila da se u konačnoj verziji nađe nešto što nije naučno i društveno verifikovano. Rakić je samo jednom tokom izlaganja kritički govorio o sadržaju Memoranduma („Ovaj materijal kao prvi korak sigurno je da ima brojnih grubosti, nesavršenosti, neprihvatljivih formulacija“), ali je odmah dodao da je on već bio „prevaziđen na prvom sastanku komisije jer je na tom sastanku dato 50 amandmana (...) koji su anulirali mnoge grube stavove o kojima se danas upravo manipuliše u javnosti“. Na kraju je pravdao to što je u Memorandumu veliki deo posvećen političkim temama: „u našoj zemlji, politički sistem je, to nije ništa novo, to je kazano i na našim kongresima da je politički sistem uzrok i ekonomske i moralne krize“. Optužbe da je Memorandum bio uperen protiv političkog rukovodstva odbacio je uveravanjem da je u komisiji istican doprinos rukovodstva Srbije i SK Srbije, posebno Ivana Stambolića, radu na promeni položaja Srbije i smanjivanju sredstava koja je Srbija izdvajala za Fond nerazvije-

²⁴ IAB, 865, 1986, Materijali sa sednica Predsedništva GK, 1986, P 15. 10. 1986, Neautorizovane magnetofonske beleške sa 10. sednice Predsedništva GK, 15. 10. 1986.

nih. Završio je tvrdnjom da bi SANU došla do dokumenta koga se ne bi stidela ni ona ni država samo da normalan proces tada na njemu nije prekinut „diverzijom“.²⁵

Rakiću je odgovorio Dragiša Pavlović tvrdnjom da je nacrt Memoranduma predstavljao „političko izneveravanje“ i kompromitaciju „najboljih tradicija i progresivne uloge same Srpske akademije nauka i umetnosti“, da je o njemu raspravljano „zbog toga što taj tekst objektivno postoji“ i da je postojao veliki raskorak između politike Saveza komunista i stavova Memoranduma. Izričito je rekao da je nemoguće biti član SKJ i istovremeno stajati na pozicijama Memoranduma. Zato je kritikovao poziv Memoranduma na mobilizaciju svih moralnih i umnih snaga naroda, jer je dozvoljavao da pravo odlučivanja imaju samo oni koji su bili partijski podobni, odnosno, oni koji su sprovodili partijsku politiku. Teško je optužio Memorandum kada je u njemu video zagovaranje „srpskog nacionalizma separatističkog vida“, čime je njegovim autorima negirao zalaganje za Jugoslaviju. Otišao je korak dalje, pa je u tekstu našao hranu za druge nacionalizme u državi i okupljanje svega retrogradnog i konzervativnog. Smetalo mu je što je u Memorandumu malo pisano o srpskom nacionalizmu i što se Savezu komunista Jugoslavije i Savezu komunista Srbije nije priznavala nikakva pozitivna uloga. Pavlovićevo izlaganje je, međutim, bilo protivrečno, jer je piscima Memoranduma zamerao što su samo postavljali „dijagnoze“ a nisu nudili izlaz iz krize u koju je država dospela upravo politikom Saveza komunista, pa je tako kritikovao Memorandum što je optuživao vlast zbog visokog spoljnog duga, a nije nudio rešenje za dužničku krizu i nije to pitanje stavio u kontekst međunarodnih prilika. Dakle, zamerao je Memorandumu što ne nudi ono što je upravo vlast trebalo da uradi.²⁶

U ime GK govorili su i Ivo Šušnjara, Slobodan Jovanović, Radmilo Kljajić i Radoš Smiljković. Za Šušnjaru je akademijin tekst bio „sinhronizovano diskreditovanje politike“ SKJ. Za njega je ocena da se nedostatak demokratije u Partiji prenosio na celo društvo bila neprimerena akademskom naučnom stvaralaštvu. Parirao joj je političkim frazama: „Savez komunista se bori i danas kao i jučer za ostvarivanje slobodarskih i socijalističkih stremljenja, nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije a takve ciljeve može da ostvaruje samo organizacija sa razvijenim demokratskim unutarpartijskim odnosima“. U neuobičajeno kratkom govoru Smiljković je davao pravo SANU da se uključi u „utemeljenje socijalističko-samoupravnog razvoja“, ali ne van Saveza komunista Jugoslavije i Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, jer bi to značilo njeno izvlačenje „iz matice naučnog života na margine politike“ i ulazak u „vode za koje se nemaju brodovi“. Kljajić je bio oštrij i ličniji. Uglavnom je polemisao sa stavovima Antonija Isakovića kome je pripisivao krivicu za nastanak Memoranduma, optuživao ga da je „poturao lične stavove kao kolektivne“ i da je želeo da „na mala vrata u Akademiju uvede svoju politiku, a na velika da iz nje izbaci nauku“. Tekstu je negirao naučni karakter, dovodeći ga u vezu sa „politikom i to onom lošom, obojenom nacionalizmom“. Memorandum i Isakovića je optužio da im je polazna osnova bilo nezadovoljavajuće stanje u državi i nezadovoljavajući položaj Srbije i srpskog naroda u Federaciji: „Jugoslavija po njemu izgleda kao jedno umorno kljuse, unezvereno, uplašeno, jedan konj koji je

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

šugav, ranjav i sakat“. Smetalo mu je što su za glavne krivce za takvo stanje označeni SKJ, SKS, „oportunizam generacija srpskih političara posle rata“, Tito, Kardelj, Slovenija i Hrvatska i što su te dve republike optužene da su posle rata „po svojoj meri i potrebama krojile društveno i ekonomsko uređenje, nametale ustavna rešenja Jugoslaviji i sl“. Napadao je stav da je Srbija bila neravnopravna u federaciji i da su Srbi u Hrvatskoj izloženi „rafiniranoj i delotvornoj asimilaciji“.²⁷

Međutim, akademici nisu popuštali. Akademik Ivan Maksimović je iznosio slične argumente kao njegov kolega Rakić. Rekao je da je „nesrećna okolnost“ da je prva verzija teksta „nestala“ iz Akademije i pojavila se u štampi. Za njega je ta verzija bila „nepravi tekst“. I on je značaj nacрта minimalizovao podsećanjem na već podnete brojne amandmane i pitao da li je uopšte bilo politički pametno raspravljati o nečemu što više nije ni postojalo. Opominjao je da je jugoslovensko društvo bilo „nesumnjivo u krizi“, da je ona u sferi ekonomije trajala predugo i podsećao da su akademici imali razloga da se njome bave. Kritički je govorio o sporosti u rešavanju kosovske krize, pa je smatrao da je njena posledica bila „frustracija“. Otvorenim je ostavio pitanje položaja Srba u Hrvatskoj, pozivao se na to da nije dovoljno istraženo, ali i dodao „da nijedna istina ne treba da nam bude strana i da ne budemo suočeni sa njom“. Prisutnim članovima Gradskog komiteta je održao predavanje o postupku naučnog rada „koji je specifičan a koji je takav da vi možete da zapišete 10, 15, 20 puta jedan dokument i da odbacujete verzije ranije nezadovoljni bilo preciznošću vaših izlaganja bilo onim što ste dobili kao nove informacije za koje niste znali, u tome jeste naučni proces rada, zamenjujete i svakom tom zamenom vi ste u stvari negirali možda vaše neke prethodne stavove i izrazili nove“. Time je relativizovao postojanje prve verzije Memoranduma. Stavom da neke istorijske ličnosti možda još uvek ne treba da budu predmet naučne ocene i uveravanjem da će u daljem radu na Memorandumu biti izbačene iz teksta, Maksimović je odgovarao na primedbu da su Tito i Kardelj negativno ocenjeni. Maksimović je apelovao da zbog negativne kampanje oko Memoranduma ne bude „obeshrabrena“ Akademija da se bavi „problemima našeg društva, jer to ne može da ostane, po mom mišljenju, u krugu bilo ove kuće i organizacije bilo Partije samo i samo njenih snaga“. Tražio je da se „sve intelektualne i duhovne snage ovog naroda“ upregnu u rešavanje društvene i ekonomske krize. Time je jasno oduzimao Partiji politički i društveni monopol. Posebno je branio one delove nacрта koji su predstavljali ekonomsku analizu, podsećajući da su oni bili utemeljeni na šest naučnih skupova koje je održala SANU iako „uopšte nema dovoljno senzibiliteta ni Partije ni drugih za naučni rad u vidu podrške takvim skupovima naučnim“.²⁸

Na Maksimovićevo izlaganje su odgovorili Dušan Mitević i Ivan Stojanović, ali ne oštro. Mitević se nije složio da se problem vrednovanja Tita i Kardelja reši izbacivanjem ocena o njima iz teksta, potencirajući partijsko nezadovoljstvo time što su „jednostrano (...) pristrasno osuđeni“ i okrivljeni za antisrpsku politiku. Ivanu Stojanoviću je najviše smetao deo Memoranduma u kome su srpski političari optuživani da su kapitulirali u nastojanju da se izbore za priznanje činjenice da je centralna Srbija ekonomski zaostajala u odnosu na jugoslovenski nivo, tim pre što je on bio

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

među onima koji su se borili da se takva činjenica uvaži i izmeni položaj Srbije u sistemu finansiranja nedovoljno razvijenih („Malo emotivno govorim, ja sam tih poslednjih godina upravo dosta radio na tom pitanju zaostajanja Srbije i sada da mi neko kaže da sam kapitulant“). Nije se slagao sa Maksimovićem da je deo o ekonomiji bio najbolji u Memorandumu, jer je negirao ocenu da su ekonomski problemi nastupili uglavnom posle 1965, a da je privredni razvoj pre toga bio „maltene briljantan“. Da bi opovrgao zaključke akademika priznao je „da smo velike ekonomske greške u ekonomiji činili i do 1965. (...) da smo mi do 1965. u toj meri unazadili poljoprivredu da ona ni sada 1985. i 1986. još ne može da stane sasvim na svoje noge, unazadili smo mnoge neke druge sektore privrede“.²⁹

O Memorandumu posle Osme sednice

Otrprike godinu dana kasnije, predsednik GK Beograda Dragiša Pavlović je podneo ostavku na tu funkciju posle poraza na Osmoj sednici CK SKS u septembru 1987. Tokom tog unutarpartijskog obračuna i narednih meseci, iz ugla poraženog, još više je zaoštrio retoriku prema Memorandumu.

Tokom sednice Predsedništva CK SKS 18. i 19. septembra 1987, koja je prethodila Osmoj sednici, Memorandum je napadao kao „bastion nacionalizma“.³⁰

Toj temi se vratio i 4. februara 1988. kada je Gradski komitet, čiji je član bio dok na toj sednici nije isključen iz njegovog sastava, raspravljao o njegovoj odgovornosti za objavljivanje „humoreske“ „Vojko i Savle“, kojom je na veoma prizeman način napadan general Gojko Nikoliš, akademik koji je ostao veran sadržaju Memoranduma. Pavlović je tada Memorandum nazvao „političkim, kulturnim i etičkim skandalom“. Nemajući politički više šta da izgubi, napadao je i Miloševića netačnom opaskom da nije osudio akademijin tekst, kome je, takođe netačno, pripisivao da je budućnost Srbije video izvan Jugoslavije.³¹

Međutim, odnos političkih snaga u Beogradu i Srbiji tada je bio sasvim drugačiji nego u vreme pojavljivanja Memoranduma. Pavlović i Stambolić više nisu bili deo vladajuće garniture, pa su Miloševićeve pristalice u Gradskom komitetu uzvatile na Pavlovićeve optužbe, mada on nije mogao da ih čuje, jer je pročitavši svoj skoro jednosatni govor napustio sednicu.

Ne odustajući od kritike Memoranduma, Miloševićeva struja je ukazivala da se zbog tog teksta ne sme naći na udaru cela Akademija. Takođe, odbacivala je optužbe da Milošević nije osudio Memorandum. Danilo Marković je podsetio da je najviša naučna ustanova Srbije baštinila tradiciju dugu sto godina i da nije bila vlasništvo nijednog akademika ili političara već je bila „institucija socijalističke Srbije i socijalističke Jugoslavije“. Ne dozvoljavajući da takva institucija padne u ruke nacionalista, Marković je odbacio i ideju da bude paušalno osuđivana. Kritikovao je i odluku da zbog sukoba vlasti sa Akademijom bude odložena proslava stogodišnjice te ustanove, „jer taj datum je neponovljiv“. Mihailo Milojević je odbacivao Pavlovićeve optužbe tako što je podsećao na prilike u kojima su Milošević i CK SKS pod njego-

²⁹ Isto.

³⁰ Dragiša Pavlović, *Olako obećana brzina* (Zagreb: Globus, 1988), 135.

³¹ IAB, 865, Materijali sa sednica GK, 4. 2. 1988.

vim rukovodstvom nedvosmisleno osuđivali Memorandum. Slično njima govorio je i Milojica Pantelić, navodeći da je Predsedništvo CK SKS jasno osudilo Memorandum kao „nacionalistički, velikosrpski (...) i kontrarevolucionarni dokument“ i da je u Akademiji postojala grupa ljudi koji su bili na „platformi velikosrpskog nacionalizma“, ali je i ocenio da su većina akademika bili „časni i pošteni, samoupravno socijalistički orijentisani, patriotski, jugoslovenski“. Dušan Mitević je smatrao da je „Memorandum pisala grupa akademika sa nacionalističkim pozicijama“, ali da njih ne treba poistovećivati sa celom Akademijom.³²

Na taj način je od jeseni 1986. do početka 1988. Memorandum SANU prešao put od objekta napada Gradskog komiteta do povoda za međusobno razračunavanje dve struje u Gradskom komitetu, čiji je sukob već bio odlučan u jesen 1987. na Osmoj sednici CK SKS.

³² Isto.

Reference

- Bjelica, Slobodan. *Sporovi oko autonomije Vojvodine, knj. 2, 1974–1988*. Beograd: Službeni glasnik, 2021.
- Gavrilović, Vera. *Gojko Nikoliš – život i delo*. Beograd: Fond Milice Mihaila Obrenovića, 1998.
- Dimić, Ljubodrag. *Istorija srpske državnosti, III, Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti (ogranak u Novom Sadu), „Beseda“, izdavačka ustanova pravoslavne eparhije Bačke i Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, 2011.
- Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.–1990.)*. Zagreb: Prometej, Beograd: Samizdat B92, 2003.
- Mihailović Kosta, i Vasilije Krestić. „Memorandum SANU“ *posle trideset godina*. Beograd: Novosti, 2017.
- Nikolić, Kosta. *Jedna izgnana istorija – Srbija u 20. veku*. Beograd: Službeni glasnik, 2017.
- Pavlović Dragiša. *Olako obećana brzina*. Zagreb: Globus, 1988.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje 1974–1989*. Novi Sad: Prometej, Beograd: Informatika, 2019.
- Ristanović, Petar. *Iluzija moći. Srpski kritički intelektualci i komunistički režim*. Beograd: Fondacija Aleksandar Nevski, IP Princip, 2020.
- Selinić, Slobodan. *Srbija 1980–1986. Politička istorija od Tita do Miloševića*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije 2021.
- Selinić, Slobodan. *Jugoslavija i Zapad 1980–1983. Spoljni dug i unutrašnja kriza*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2024. <https://doi.org/10.31212/monografija.2024.136.selinic>
- Selinić, Slobodan. *Stambolić: moć, izdaja, tragedija*. Beograd: Vukotić media, 2025.
- Stambolić, Ivan. *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*. Beograd: Radio B92, 1995.
- Stambolić, Ivan. *Koren zla*. priređivač Latinka Perović. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2002.
- Vladislavljević, Nebojša. *Antibirokratska revolucija*. Beograd: Arhipelag, 2020.

Slobodan Selinić, PhD

Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia

Email: slobodanselinic@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8685-889X

Belgrade Communists and Serbian Academicians: The Reaction of the Belgrade City Committee of the League of Communists to the Memorandum of SASA 1986

Summary: In the mid-1980s, Yugoslavia faced a deep political and economic crisis, while interethnic relations grew increasingly tense. In this context, the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) was preparing a document – the Memorandum – intended to offer solutions for overcoming the crisis. In September 1986, a working draft of this document disappeared from the Academy under unknown circumstances, and the public learned of its contents through articles published in the daily newspaper *Vječernje novosti*. The Memorandum described the seriousness of the Yugoslav crisis, expressed concern for the country's future, and highlighted Serbia's unfavorable position, which, according to the 1974 Constitution, was not equal to the other republics. The authors discussed Serbia's years of economic lag within Yugoslavia, the suffering of Serbs in Kosovo and Metohija, and the loss of their national and political rights in Croatia. The authorities labeled the document nationalist and launched a campaign of political condemnation against its content and authors. The Belgrade City Committee of the League of Communists played an important role, attempting to use communist academicians to ensure that SASA would condemn the Memorandum. However, most Academy members, including communists, did not yield to pressure from the authorities and the League of Communists. At a meeting of communist SASA members and in a meeting with the City Committee leadership, they condemned the authorities' actions in removing an unfinished text from the Academy in an unknown manner before its preparation was complete and without the authors' knowledge. However, they avoided condemning the content of the document itself.

Keywords: Serbian Academy of Science and Arta (SASA), Memorandum, 1986, Belgrade City Committee of the League of Communists